

УДК 351

Г. О. ПАНЧЕНКО

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ДЕРЖАВНІЙ МОВНІЙ ПОЛІТИЦІ

Визначено сутність та зміст формування мовної толерантності як важливої складової державної мовної політики України, її вплив на подальший розвиток українського суспільства у процесі активного державотворення. Проаналізовано систему впровадження принципу толерантності задля вирішення проблем, які існують у сучасному українському мовному просторі.

The essence and the formation of the language tolerances as an important part of state language policy of Ukraine, its influence the further development of Ukrainian society in a process of its active state building have been determined in this article. The system of inculcation of the principle of the tolerances into a sphere of public administration with the aim of further improvement and solving the problems which exist in a modern Ukrainian language space has been analyzed.

Важливість формування мовної толерантності є для України не лише бажаним орієнтиром, але й необхідною умовою її існування як цілісної суверенної держави. Саме тому особливої актуальності набуває необхідність наукового осмислення й визначення суті та змісту формування мовної толерантності як складової державної мовної політики України, її ролі в подальшому розвитку українського суспільства на сучасному етапі державотворення. Реалізація ж принципів толерантності в сфері державної мовної політики сприятиме стабільності, узгодженню інтересів великої кількості різноманітних в етнічному, культурному, мовному та релігійному відношеннях спільнот.

Актуальність порушеної тематики підтверджують численні наукові розвідки знаних науковців: І. Дзюби, С. Здіорука, М. Карпенка, Л. Масенко, І. Ющука, В. Радчука, В. Демченка, Ю. Жлуктенка, А. Емірової та ін. У своїх працях науковці різнопланово розглядають проблеми, притаманні сучасній мовній політиці як на державному, так і на регіональному рівні, акцентуючи увагу на необхідності утвердження принципів толерантного ставлення по мовного питання в нашій державі як необхідного фактора забезпечення стабільності в українському суспільстві.

Аналізуючи останні дослідження та публікації щодо цієї тематики, можемо дійти висновку, що питанню формування принципу толерантності саме в сфері державної мовної політики приділяється мало уваги.

Мета статті полягає у визначенні сутності, змісту та принципів формування толерантності як важливої складової державної мовної політики України, розгляді системи впровадження принципу толерантності у сферу державного управління з метою подальшого вдосконалення останньої.

Одним із найважливіших чинників громадянського миру та консолідації

українського суспільства в умовах глибокої економічної та політичної кризи є виважена мовна політика, побудована на принципах толерантності. Саме мовна толерантність, яка протягом тривалого часу формується у природний спосіб, є гарантом стабільності сучасного суспільства в усіх сферах його повноцінного функціонування: соціально-економічній, політичній, культурологічній, міжконфесійній тощо. Але вона може бути миттєво зруйнована внаслідок як зовнішньо-, так і внутрішньополітичних причин. Ними, наприклад, можуть стати ідейно-політичні інтервенції іноземного партнера чи одночасний вплив матеріально-фінансових інтересів центральної та регіональної управлінських еліт, тісно пов'язаних одна з одною. Загострення такої загрози може відбуватися, скажімо, напередодні парламентських або президентських виборів у тому разі, коли певні сили у своїх вузькополітичних інтересах вдаються до розігрування “мовної карти”. У результаті в суспільстві виникає конфліктогенне поле, на якому штучно провокуються соціальна напруженість, міжнаціональний та міжконфесійний розбрат, політична та економічна нестабільність [5]. Отже, надзвичайно важливим завданням є дослідження змісту та основних засад формування мовної політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Розглядаючи питання формування та реалізації принципу толерантності в суспільстві, слід зазначити, що історичний процес формування толерантності як суспільно значущого принципу – тривалий і копіткий. Він містить у собі певні історичні етапи становлення та розвитку, у межах яких чітко простежуються певні особливості й тенденції. Первинне значення терміна “толерантність” (від латин. “*tolerantia*”) означало пасивну терплячість, добровільне страждання та асоціювалося з поняттями “біль” та “зло”; надалі тема толерантності знайшла своє продовження у працях Цицерона як *civilitas* – доброзичливість, люб’язність, цим словом він позначав важливу ознаку громадянина. В XI ст. толерантність потрактовується як поступка в релігійній свободі – дозвіл з боку держави та офіційної церкви на відправлення інших релігійних культів. Релігійна терпимість є історично першою та основною формою прояву толерантності. Найважливішим періодом становлення толерантності була епоха Нового часу, бо завдяки толерантності вирішувалося найактуальніше питання того часу – співіснування світської та духовної влади. У цей період проголошуються основні постулати толерантності: відмова від насилля як від неприйнятної засоби залучення людини до певного віросповідання; акцентується увага на щирості переконань, яка можлива лише за умови добровільного вступу до лав віруючих; захист сильної централізованої держави. В епоху Просвітництва, коли було проголошено свободу сумління та слова, поняття толерантності міцно закріпилося в системі суспільно-політичних понять і стало ключовим моральним принципом громадянського суспільства. У подальшому толерантність виступає як вираз зовнішньої та внутрішньої свободи, як здатність до виваженого вибору між альтернативними точками зору та способами поведінки. На сучасному етапі розвитку суспільства (зокрема, українського) принцип толерантності є важливим у контексті ідеологічного плюралізму та в забезпеченні стабільності міжконфесійних та міжнаціональних стосунків.

За спроби дати наукове визначення толерантності виникають чималі труднощі,

насамперед через те, що це поняття використовується в найрізноманітніших контекстах і галузях знання — етиці, психології, політиці, теології, філософії, медицині та ін.

Так, у Сучасному тлумачному словнику української мови зазначено, що толерантність – це терпимість до чийхось поглядів, поведінки [8, с. 700], а в Українському радянському енциклопедичному словнику толерантність визначається як терпимість до чужих думок і вірувань [9, с. 401]. За Російською соціологічною енциклопедією, толерантність – терплячість щодо чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань [7, с. 579].

Толерантність як якість, що характеризує ставлення однієї людини до іншої як до гідної особистості та виражається в свідомому придушенні неприйняття, спричиненого всім тим, що знаменує в іншому інше (зовнішність, манера мовлення, смаків, переконань тощо), – потрактовується Новою філософською енциклопедією [4, с. 75].

Ширше пояснення феномена толерантності подано у Філософському енциклопедичному словнику, де вказано, що толерантність – це термін, котрим позначають доброзичливе або, принаймні, стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Світоглядною основою толерантності є поцінування різноманітності – природної, індивідуальної, культурної [10, с. 642].

Отже, можемо дійти висновку, що толерантність – явище суспільне і виникає та формується в соціокультурній сфері людських взаємин, тож, і межі допустимої толерантності залежать від соціальних норм та діють у певному суспільстві. Але в межах дійових соціальних норм можливі більш толерантні та менш толерантні варіанти особистісної та соціальної поведінки. Зокрема, окремі особи чи групи осіб можуть виступати ініціаторами перегляду таких звичаїв та норм, які вони оцінюють як жорстокі (нетолерантні) [10, с. 162].

Таку ситуацію перегляду норм ми спостерігаємо сьогодні у сфері мовно-культурного буття Українського народу, і це стосується вимоги про надання статусу державної російській мові. Проблема білінгвізму чи не найактуальніша в сучасному мовному просторі України і містить у собі загрозу соціальної напруженості, міжнаціонального та міжконфесійного розбрату, політичної та економічної нестабільності. Адже “поширення двох мов в одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою” [6]. Ситуація двомовності не є природною, вона характеризується нестабільністю, конфліктом і боротьбою, які триватимуть доти, доки на території держави не перемаже одна мова.

В Україні на законодавчому рівні чітко простежується спрямованість на проведення зваженої та толерантної мовної політики та досягнення міжнаціональної, міжетнічної злагоди в українському суспільстві, про що йдеться в ст. 11 Конституції України. Згідно з нею “державна сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [1, с. 9–11]. Сучасні ж тенденції державної мовної політики вказують на недостатній рівень сформованості принципу толерантності в нашому суспільстві, а також системи її

реалізації, що стає на заваді гармонійній взаємодії мов на території України.

Орієнтиром у вирішенні такого проблемного питання, як реалізація принципу толерантності у сфері державної мовної політики, на наш погляд, повинна стати Декларація принципів толерантності, проголошена та підписана в Парижі на 28-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, в якій чітко прописано поняття толерантності: “толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, сумління й переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов’язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру” [2, с. 12]. У Декларації вказано, в який спосіб можлива реалізація принципу толерантності на державному рівні, розкрито соціальні аспекти толерантності, роль виховання в системі формування принципів толерантності, а також задекларовано готовність до дій, які полягають у всебічному сприянні формуванню психології толерантності й ненасильства, використовуючи для цього програми та заклади в галузі освіти, науки, культури і комунікації.

Незаперечність важливості реалізації принципу толерантності на державному рівні в усіх сферах суспільного буття підтверджується багатьма нормативно-правовими актами: Конституцією України, Законом України “Про національні меншини в Україні”, Законом України “Про освіту”, Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, Законом України “Про мови” та ін., в яких регламентується право кожного громадянина на світоглядні переконання будь-якого змісту.

Формування принципу толерантності в сучасному суспільстві починається з прищеплення громадянам країни знань про їхні права та свободи з метою забезпечення реалізації та зміцнення прагнень кожного до захисту прав інших. Толерантність базується на засадах системності та раціональності, розкриваючи культурні, соціальні, економічні, політичні та релігійні чинники нетерпимості, що призводять до насильства і відчуження. Процесу формування толерантності активно сприяють виважена державна політика і програми в галузі освіти, націлені на поліпшення взаєморозуміння, зміцнення солідарності й толерантності у спілкуванні як між окремими особами, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними націями і групами. Особлива увага повинна приділятися питанням підвищення рівня педагогічної підготовки, навчальних планів, змісту підручників та занять, удосконалення інших навчальних матеріалів, застосуванню нових освітніх технологій з метою виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих до сприйняття інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, запобігати конфліктам або розв’язувати їх ненасильницькими засобами [2, с. 13].

Важливою умовою для утвердження принципу толерантності в суспільстві є визначення шляхів його реалізації на державному рівні, які, на наш погляд, повинні містити в собі такі основні кроки:

– утвердження справедливого та неупередженого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних та адміністративних норм із метою

забезпечення в суспільстві рівноправних відносин і рівних можливостей для всіх його членів;

- забезпечення доступності економічних і соціальних можливостей для кожного громадянина українського суспільства;

- виховання взаємоповаги та усвідомлення багатокультурного характеру людського співтовариства;

- сприяння вільному, відкритому діалогу та спілкуванню, роз'ясненню ваги толерантності та загроз із боку байдужості та проявів нетолерантності від певних груп та ідеологій за допомогою ЗМІ;

- зосередження особливої уваги на найменш соціально захищених групах, які перебувають у несприятливих соціальних чи економічних умовах, для того щоб надати їм правовий та соціальний захист, зокрема в житлових питаннях та питаннях зайнятості, охорони здоров'я, забезпечити повагу до самобутності їхньої культури та цінностей, сприяти їхньому соціальному і професійному зростанню та інтеграції, зокрема засобами освіти;

- здійснення відповідних наукових досліджень та створення інформаційних мереж з метою координації діяльності міжнародного співтовариства, у тому числі залучення соціальних наук до проведення глибокого аналізу причин такого становища та до ефективних протидій негативним явищам; здійснення наукових досліджень та моніторингу з метою сприяння розробленню політичних рішень та нормативній діяльності держави.

Отже, успішна реалізація принципу толерантності можлива за умови активного використання основних механізмів державного управління: політичного, правового, організаційного та інформаційного.

Стосовно сфери державної мовної політики слід зазначити, що Україна є прикладом для інших колишніх радянських республік, оскільки вона характеризується толерантністю в мовних питаннях: ще 1991 р. Україна була зразком розв'язання проблеми громадянства (державна не вимагала мовного іспиту і намагалася уникнути появи осіб без громадянства); Україна підтримує за рахунок державного бюджету освітні й культурні заклади, що зовсім не є загальноприйнятим у світі й гідне наслідування. Заслугує на повагу прагнення України дотримуватися міжнародних правових зобов'язань та впроваджувати відповідні акти і механізми Ради Європи [3, с. 359].

Ці здобутки України у сфері державної мовної політики було зазначено в публічному звіті групи науковців, які протягом 2006-2007 рр. працювали над проектом "Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи". Проект фінансований Міжнародною асоціацією з розвитку співробітництва з науковцями нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу (INTAS). Він вирізняється ґрунтовним аналізом сучасної мовної ситуації в усіх суспільних сферах нашої країни (законодавство, політика, освіта, судочинство), який базується на даних всеукраїнського опитування та на результатах спеціального опитування в Києві, Львові, Донецьку, Луцьку, Одесі.

Продуктивним для вирішення завдань мовної політики є розуміння мовної толерантності як комунікативного засобу, за допомогою якого забезпечується тісний

зв'язок і взаємодія різних, відмінних один від одного суб'єктів. Система формування й реалізації толерантності в мовній політиці має бути зорієнтована: на вдосконалення мовного законодавства, де мають відобразитися не тільки мовні права, а й обов'язки, що сприятиме гармонізації міжнаціональних відносин; сприяння всебічному розвитку та функціонуванню державної української мови в усіх сферах суспільного життя, вивчення та використання її представниками всіх етнічних спільнот і груп України; сприяння збереженню й розвитку мов і культур етнічних меншин України.

Отже, можемо дійти висновку, що для побудови демократичного суспільства в Україні важливо, щоб держава та її інститути існували для громадян. Для реалізації цієї аксіоми необхідне формування, утвердження та реалізація принципу толерантності в усіх сферах суспільного буття нашої держави. Не останню роль у цьому надскладному процесі відіграє виважена державна мовна політика, оскільки її стратегічним завданням, разом із гарантуванням мовних прав людини, є утвердження суспільної злагоди, політичної стабільності забезпечення єдності та зміцнення Української держави як необхідного фактора забезпечення стабільності в українському суспільстві.

Подальшою перспективою наших досліджень у галузі державної мовної політики є аналіз зарубіжного досвіду вирішування зазначених проблем та шляхів удосконалення політики з питань, що розглядаються.

Література:

1. Конституція України, зі змінами і доповненнями, що набрали чинності з 2006 р. – К. : Просвіта, 2007. – С. 9–11.
2. Декларація принципів толерантності / схв. Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 28-й сесії в Парижі 16 листоп. 1995 р. // Віче. – № 11 (1280. – 2002. – С. 12–13.
3. *Бестерс-Дільгер Ю.* Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / Бестерс-Дільгер Юліане. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 359.
4. Новая философская энциклопедия / [М. С. Ковалева, Е. И. Лакирева и др.] : в 4 т. – М. : Мысль, 2001. – Т. 4. – С. 75.
5. *Розова Т.* Мовна толерантність Півдня України / Т. Розова, В. Барков ; Український центр політ. менеджменту. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=148>
6. *Романчук О.* Чи потрібна Україні українізація? / О. Романчук. – Режим доступу : <http://www.universum.org.ua>
7. Российская социологическая энциклопедия / [под общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова]. – М. : НОРМА – ИНФРА, 1998. – С. 579.
8. Сучасний тлумачний словник української мови / [за заг. ред. В. В. Дубчинського]. – Х. : Школа, 2006. – С. 700.
9. Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 1987. – Т. 2. – С. 401.
10. Філософський енциклопедичний словник / [голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – С. 642.

Надійшла до редколегії 07.12.2009 р.